

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՌԻՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

ԻՋ. ՅԱՐԻ 1912

Ցուրկան 16 ֆր. ոսկի — 6 դր.:
Վեցամսեայ՝ 8 ֆր. ոսկի — 8 դր.:
Մեկ թիւ կ'արժէ 1:50 ֆր. — 70 կ.:

ԹԻՒ 11, ՆՈՑԵՄԲԵՐ

ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՆԱՐ ՓՈՐՁ ՄԸ ՀԱՅՈՐԵՆԻ ԸՆԹԵՐՈՄԸՆ

Հաղար ութ հարիւր ութսունական թուականներուն էր, երբ մեծաւ մասամբ արդեն ի մի հաւաքուած փորասխական արձանագրութիւններուն ընթերցման առարկն

փորձերը սկսան։ Անոց որուն պատկանելուն, այսինքն ազգին անունը՝ Ohatti, Ohat կամ Ohet = ՈՒ աղբն ծանօթ էր. պետք էր ուրիշն գտնել նշանագրաց նշանակութիւնը եւ անոց տակ ծածկուած լեզուն իւր բառագանձերով։ Բայց հոս իրերը բոլորովին ուրիշ պայմաններու տակ էին. եգիպտական մէհենագրութիւններուն ընթերցումը անո՞վ աւելի դիւրացաւ, որ երկնեզուեան՝ յունարէն եւ եգիպտացերէն, արձանագրութիւն մըն ալ կար, մինչդեռ հոս հնախօյնները ամէն նպաստէ զուրկ էին։ ՀՊամեայ հատեան մատենագրատութիւնը շատ լաւ կը

ցուցրնէ թէ այսպիսի պարագայի մէջ որչափ զժուարին էր որոշ եղանակացութեան մը յանդէլ։ Որչափ որ ալ յանդուգն եւ շատ հանձարեղ փորձեր եղան, ինչպիսի է մանաւանդ Խնսէնիւր, որուն համեմատ հատերէնը ներկայ պատմական հայերէնին նախահայերէնն է, սակայն հատագետներու մէջ „Sensus communis“ մը տակաւին չկազմուեցաւ։

Հատերէնի խնդիրը Հայոցս համար կենսական նշանակութիւն ունենալով, աւելորդ չէ կարծենք ընթերցող հասարակութեան ներկայացրել նոր փորձ մըն ալ, որ քիչ հետաքրքրական չէ։ Փորձին հեղինակն է Dr. R. Ruzoh, բնիկ աւստրիացի, որ այժմ կը գտնուի Գերմանիա։ Թարգմիչ հնախօյնը հատագետներու մեծամասնութեան հետ Հատերու հնդեւրոպական ծագումը կը պաշտպանէ. բայց չ'ընդունիր անոց արուած „Armenoid“ = հայասեռ, ալորտեան կամ կապտասեան անունները։ Հատերու եւ անոց ազգակից ցեղերու աշխարհագրական տարածութիւնը, կ'ըսէ, կը համապատասխանէ մեծաւ մասամբ թիւամարթ, կարճագլուխ եւ մեծաքիթ ցեղին տարածութեան. անոր համար Հատերը Լուշան նշանաւոր մարդախօսին հետ կ'անուանէ „homo alpinus“։ Ինչպէս անկերեւ է, այսու յարգ. հնախօյնը Հատերու եւ Հայերու ցեղակցութիւնը տակաւին չի մերժեր, վասն զի Հատերուն տրուած նկարագրականը (Charakteristiek) նոյն իսկ Լուշանի կարծեպ ներկայ փոքր Ասիոյ

ցեղերուն մէջէն ամենեւ աւելի Հայոցս կը պատաշարի եւ «Armenoid» ի հնարոցն ալ իրն իսկ Լուշանի (Carr. Bl. der Deutschen Antropol. Gesell. 1892, IX, p. 92). Իսկ թէ Լեւոնի տեսութեան մասին ինչ կարծիք ունի Dr. Rusch, այս մասին ուրիշ ասիմիւ։

Բայց ամենահետադարձաբար այս հարցն է թէ ինչ Խամայ ընտրած է Dr. Rusch իւր փորձին յաջողութեան համար, լոս ըտլորովն կը հետեւայ Dr. Rusch Եւսեւնէն, ցեղաբանական եւ համեմատական տեղագրական մանրակրկիտ քննութեամբ քանի մը ապահով կուտաններ ստանալէն վերջը, առաջին գործքը կ'ըլլայ հատեան արձանագրութիւնները որոշ կարգի մը բերիլ եւ կազմել Նշանագրերու աղբյուրի մը, Հատեան Նշանագրերուն շատ մը արդեական-բարեւիական, զանազան փոքրատեղական, հին-կրտական, կիպրական եւ արեւմտեան-սեմական գրերուն հետ ունեցած նմանութիւնը, պատճառ կ'ըլլայ ասոց ամենուն աղբյուրներն ալ կազմելու, որոնք տաժանելի քննութեան մը կ'ենթարկուին։ Dr. Rusch ի այս քայլը շատ մեծ քայլ է, քանի որ թէ ազգը, թէ լեզուն եւ թէ Նշանագրերը անձանքն են, քնական է այս եղանակու առնելն աւելի կարելի էր քննութեանց հաստատուն գտնի մը գտնել, այն ապահով ենթադրութեամբ թէ Նշանագիր մը, որուն նմանին Նշանագրութիւնը պլուստ արդէն գտնելը, հատեան լեզուն մէջ ալ եմէ ըլլայ, պէտք է որ մի եւ Նշանագրութիւնն ունենայ։

Կը ծարար այժմ հատեան Նշանագրերուն արժէքը փորձել, ի հարկէ փորձաքարերը պիտի ըլլային հատեան այն յատուկ անունները, որոնք եգիպտական կամ բարեւական եւ կամ ասորեստեան արձանագրութիւններուն մէջ կը հանդիպին, այս անունները շատ սովորական անուններ ըլլալուն՝ Dr. Rusch զրութեամբն ասոց հատեան արձանագրութեանց մէջ գտնուիլը, ի հարկէ ամենամեծ ապացոյցն է ի նպատակն զրութեան։ Թարգ. հնախոյնը այս փորձէն ալ յաջող ելած է, գեթ որչափ կ'իմանալը «Deutscher Reichsanzeiger u. K. Pr. Staatsanzeiger» էն (համ. 14. November 1911 եւ 10. Februar եւ 22. März 1912)։

Յառաջ բերելը հոս այս անուններէն քանի մը հաս. Chattias = Հատեան երկիր, Arxavay' Tel-Amarna ըստած թղթերէն արգէն Եանթ, Chapagurtis = Կապագովիւս. Tesohu-

putias = Թեշուր աստուծոյի նուիրում երկիր, Tisbas = Թուսպ, Թուպ, Kartiohamiach = Կարիօհիւ, Tarchu' աստուծ, Ma' քաղքի առնու. մարգու անուններ՝ Motargurtis, Tarchumispas, Arguristis, Ariatarpa, Argustius, Lapastius եւն. Այս անուններէն շատերը ակնայայտի կը ցուցնեն թէ Dr. Rusch ասոցն հիման Հատերը հնդեւրոպական չի համարիր։

Ըստ Dr. Rusch ի արձանագրութիւններուն մեծ մասը պատմական տեղեկութիւններն են Հատերուն Kardi երկրին գէմ միջն պատերապմեւրու մասին։ Kardi թերեւս Chaldi կամ Urartu ըլլայ։ Արձանագրութիւն մըն ալ կը պատմէ, որ Հատերու թագաւորը՝ հին արեւելեան պատմութիւններէն ճանաչմէն Sapalulu, Եգիպտացոյ Ամե-նոփեայ Ի թագաւորին հետ դաշնի մը դրած է, եւ Թամսէս Բ ին ժամանակակից Mutallu թագաւորին պապն է, զոր կը հաստատեն արդէն եգիպտական մեհնագրութիւնները, Ասիոց կը տեսնուի, Կը Sapalulu մահուանէ վերջը տեղի ունեցած են Հատերու թագաւորութեան մէջ այն ներքին խռովութիւնները, որոնց վահանն եղաւ թագաւորութեան կործանումը։ Այս պատմական արձանագրութիւններէն օրինակ մը. «Ես» Հատերու ցեղէն, հաստատուն պահեցի Հատերու երկրին սահմանները, Ես Մու տարրուի որդի, որդի Յեշուպի նուիրեալ երկրին։ Պաշտ քաղքէն Յու մարտիկները զՅիսուս տեսնու գերի բռնեցին? Հատերու քաղաքը Մուսա, անոր մարտիկները եւ հզօրները ի զէն կռիցի. . . . ինծի հնապանդեցոյցի կիշ երկիրը, զորութեամբ կու եցայ Կարգունին, Արգուստիսի եւ Արգապաքա մարգիանց հետ. . . (Կտրած մնացած)։

Երբ F. Champollion գաղղեացին եգիպտական մեհնագրութեանց առեղծուածը կը լուծէր, եւ G. F. Grotefend քերականացին պարսկական սեպագրութեանց ընթերցմամբ բարեւական եւ ասորեստեան սեպագրութեանց զուգը կը բանար, Հատերու արձանագրութիւնները կը հանգչէին տակաւին իրենց դարաւոր լուծեան մէջ։ Եգիպտոս, Բաբելոնաս եւ Ասորեստան պատմեցին մարդկութեան, ինչ որ ասկէ 3 միշէն 4—5000 տարի յառաջ գործած էին. գործքիւր ստուգիւ, որոնց յառաջ բերած պատմագիտական ամենամեծ յեղաշրջումը գովեալ եւ հիացման արապայպութիւններ միայն կրնայ խել մեր բերնէն ի պատու Թիւ, գարու անմահ հնախոյններուն։ Սակայն չենք կարծիր թէ Ի. դարը Թիւն վար մնայ, քիչ

մը վերջը Հատերն ալ իրենց վճռական խօսքը պիտի ըսեն, եւ Հատերուն խօսքը ըստ իմ համոզմանս Հայոցոս համար այնչափ նշանակալից է, որչափ Ուրարտացոցոց:

4. Բ. ՄԱՏԿՈՅԵԱՆ

ՅԵՂԱԳՐԱԿԱՆ

Ժ Ա Ն Օ Թ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ի

ՅՅՆՄԱՐՆԵՐ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՉԵԼԵՊԻՒ ՔԱՆՏԱՐԱՆԻ

— (ԸՆԴՀԱՆՈՒՄԻՆԻ)

Գ. ԱՌԻՆ Գ.

ՅՈՂ 1. «Դուհւմը՝ Վարդապետ, խօսքը դարձեալ Վարդան վարդապետին ուղերձ է. որչափ սեր եւ համակրանք ունի Երեմիա այդ Եկեղեցականին, միշտն զայն իւր հոգին (Դուհւմ) անուանել:

ՅՈՂ 2. Հոս իրեւ թէ նաւէն էլլելով ձի կը հեծնան, Կ. Պոլսոյ ցամաքային արեւմտեան կողմն պոյնելլու:

ՅՈՂ 5. Կ'անդուի, թէ Կ. Պոլսոյ պարսպներուն այս էկրի Գալու (Եւս Գուս) իջուած մասն է, զոր՝ Թորգ դարուն սկիզբը լեւոն Ե. իմաստասեր կայսրը Հայկազուն, ընդարձակ խրամով մը վերստին շինեց, եւ որ հին ատենները Ծանցուած էր Պարսիսկ Վաշէր՝ Նեան անուանով:

ՅՈՂ 13. «Սուլթան Սիւլէյման», զոր Երեմիա կը կոչէ խնայի, Սուլթան Սիւլէյման առաջինն է: Յիրած է 1520 թուականէն մինչեւ 1566: Այս Սուլթանին է որ Սամաթիոյ Սուլթան Կալայի Ս. Գեորգ Եկեղեցին Յոյներու ձեռքէն առնելով տուած է Հայերուն, ինչպէս պատմած եմ արդէն (Գլուխ Ա. առջ 60):

Սուլթան Սիւլէյմանի հայրն էր՝ Սուլթան Սեւիմ առաջին, որ Քրիստոսի 1513 թուին:

(Երեւ. 2-րդ Մասնը 1-րդ, 4. Գ. 1-ին, Երեւ. Վեհապ. 1804, Հատը Ե. էջ 107.)

երր կը քաշէ Գալուէի վրայ ու զայն կ'աննէ, խնայն կը ժողկէ քաղաքին բոլոր կարող առուեստապէսներն, եւ անմիջապէս Կ. Պոլսն կը խաւրէ զանոնք, որոնց համար ջամէան կը Գրեթէ՝ ըսազուց լին յազգէ Հայոց:

ՅՈՂ 18. Այս առիթն՝ «զորս թողի գրել յայլ մաստան, պարբերութիւնը կը յայտնէ, թէ՛ Երեմիա Չեչեպի շարագրած է նաեւ ուրիշ Երկարութիւն մը, որուն մէջ Կ. Պոլսոյ աշտիւններուն եւ հեռուներէ հոն բերուած ընտրեալ մասին ընդարձակ խօսած ըլլալուն է Երեմիայի այդ գործն անկասկած Օսմ. Թագաւոր. ներու պատմութիւնը պիտի ըլլայ Եւսհատոր, որ միջ գիտէ իմ միջին անկիւնը կը պահուի Ատոր մէջ համառօտութիւնը կը Կանուի իմ քովս, ինչպէս յայտնած եմ Երեմիայի կենսագրութեան մէջ:

ՅՈՂ 40. «Յաջ կողմեր՝ գերեզմաները՝ պալատոցոցն մեր հայկազուն, Եւստիք Գարուի Աղգային Գերեզմանատունն է սա, որ համբաւաւոր է իր հնութեամբն եւ ուր ննջեցաւ կը թաղուի դեռ մինչեւ այսօր: Նշանաւոր անձերու, եւ երեւելի Եկեղեցականներու շիրիմներ կան հոն. ասոնցմէ մին մասնաւորապէս կը յիշէ Սարգիս Գալու, իր Պոլսական պաշտին մէջ սպախէ:

«Գոն աստ եւ շիրիմ վարդապետաց անոնց. յորս առաջինն է Դանիէլ Վարդապետ՝ որն Պատուական, որ դարձ արքայաւոր ի Նուբարէ թեմէն Ռուսելու: Կամեր երթալ յաշիրմներն, եւ վան շիրմեալ Գոլոյ աշիրմն ի պատանաւ տարածայնութեան Ղազար Սաթուրիան, եւ յիւթիւր Պետրոս Վարդապետին, հրամանաւ Յաջորդ Պատրիարքին՝ պանդխտեալ ամ փքուր ի Պալատ Եկեղեցոյ Սրբոյ Հրեշտակապետին Սիրայիս: Իւր՝ օրհաս նորին ժամանեալ վախճանեալ ի ժամառացու: Եւ ի թուականին Հայոց Ռ.Ջ.Ղ.Ձ. ի Նշմ. օւթն, եւ յամի ին 1747, եւ թաղեալ փառաւորապէս: Եւ Յաղապարար նորին շքեղացեալ է ի Գերեզմանատան անդ. զորոյ ոտանաւորն շինեալ է անուանի Դպրեւ Պաղարատ, եւ զորն նորին գրեալ, Ռաֆայէլ համբարեղ պատկերանկար:

Սարգիս Գալուին յիշած այս շիրիմը կը կենայ տակաւին Եւստիք Գարուի Գերեզմանատունը, ինչպէս անձամբ տեսայ զայն: Անխաւար

1. Պ. Գ. Լայոյ, Չամչան, Գ. էջ 511:

2. Արեւ. 2-րդ Մասնը 1-րդ, 1-ին, Երեւ. Կատը Ե. էջ 118 եւ 2-րդ Մասնը Ար. Հիւսիսեւոր, արք. 1802, էջ 107: